

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

AUGUSTUS
1950

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

23e JAARGANG
Nº 8

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

UTRECHT IN ROMANVORM.

Achttiende eeuw.

Het oude schrijversrecept, de voorstelling als zou het verhaal niet door den auteur zelf zijn bedacht, maar ergens door hem in een handschrift gevonden, werd opnieuw in practijk gebracht door P. H. van Moerkerken voor zijn verhaal „Naar de eenzaamheid”. (Amsterdam, 1946. 168 blzn. 8°).

Deze schrijver zou in een stadje van Zuid-Frankrijk bij een boeken-antikwaar een dagboek hebben ontdekt, dat naar handschrift en inhoud in het begin der 18e eeuw door een Nederlander, wiens naam niet wordt genoemd, werd geschreven. Deze onbekende, die van 1712—1714 in Holland vertoefde, zou in 1715 en 1716, in Frankrijk teruggekeerd, zijn herinneringen aan dit verblijf hebben opgeteekend. Deze hadden ook betrekking op Utrecht, waar toen de vredesonderhandelingen van den Spaanschen successie-oorlog werden gevoerd en de groote feestelijkheden van heinde en ver tal van vreemdelingen lokten.

Uiteraard kan dit uit de fantasie ontsproten boek ons dus geen authentieke bijzonderheden uit het verleden van onze stad meedeelen, al treden de personen wel handelend op in een juiste historisch-topografische omgeving. Doch deze personen zijn meerendeels gefantazeerd, al noemt de Schr. in zijn Inleiding eenige historische. O.a. Madame du Noyer, die hier een weekblaadje met chronique scandaleuse uitgaf onder den titel „Le Mercure galant,” waarvan geen nummers gespaard zijn gebleven.

De „Histoire amoureuse et badine du congres et de la ville d'Utrecht, Luik 1713,” zegt van haar: „On a vû venir il y a quelques mois d'une province éloignée une femme de qualité, dont le but apparent en faisant ce voyage étoit une prétention toute differente de ce qui l'attiroit véritablement, et qui ne put demeurer couvert sous le voile de la dissimulation, trahi par le traitement qu'elle recut de celui, qui l'avoit aymé ailleurs.....” De véritable clef par laquelle on peut avoir l'intelligence parfaite de l'Histoire enz., die achterin dit boekje staat afgedrukt, noemt

deze vrouw „Mad. du Noyer, qui fait la Quintessence des Nouvelles à la Haye.”

Haar dochter Pimpette zou volgens den Schr. een liefdesverhouding hebben gehad met den nog geen twintigjarigen page François Arquet, meer bekend onder den naam van Voltaire, tengevolge waarvan de jonge man naar Frankrijk zou zijn teruggestuurd.

Van Moerkerken geeft ook een aanwijzing van den Koepel van Descartes in de Maliebaan. Van dezen Koepel berust een teekening in den atlas van de stad, maar de juiste plaats en verdere bijzonderheden van het gebouwtje zijn niet meer bekend.

Op vasteren bodem staan we met een paar herbergen, door den schrijver genoemd. De Drie Roskammen, waarvan de ligging niet nader wordt aangeduid, was blijkens de registers van transport en plechten 1590—1786 „een huis met stallinge” op het Jansveld achter het Vleeschhuis, nog is de gevelsteen aanwezig. De herberg Het Witte Paard op de Paardenmarkt lag volgens dezelfde bron van 1720 aan de Oostzijde van het Vreeburg „daar het witte paard uythangd sijnde van ouds geappropriert tot een herberge.”

C. C. v. d. G.

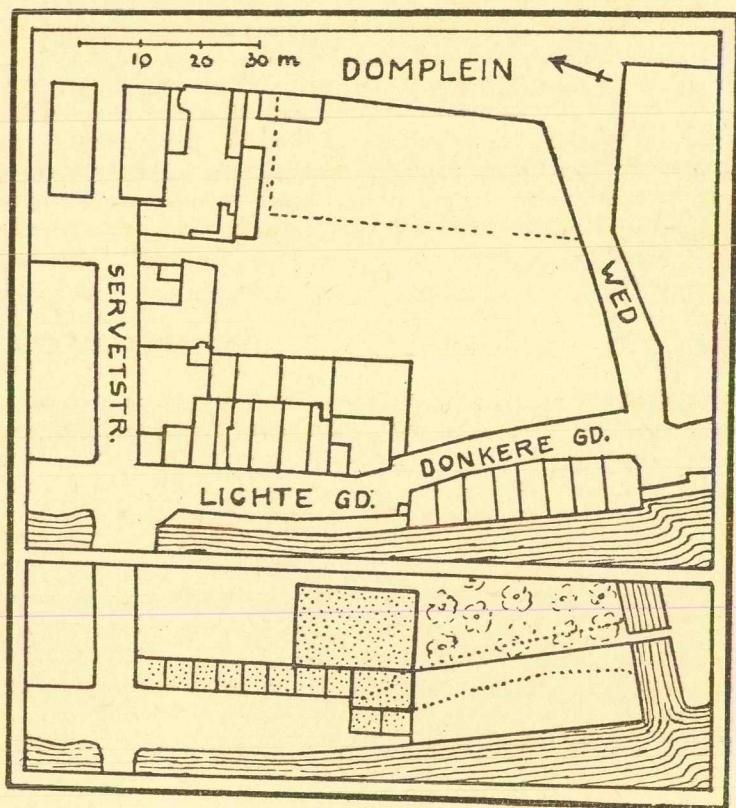
DE AANLEG VAN DE STRAAT DONKERE GAARD.

Van bijgaande kaartjes is het bovenste gemaakt door overtrekken van een fotocopie van het kadastrale minuutplan van 1822. Men ziet er een zeer groot perceel op, dat grenst aan Domplein, Wed en Donkeren Gaard en met een uitlooper reikt tot aan de Servetstraat. Dit is de ruimte van het Bisschopshof. De eigenlijke bisschoppelijke woning stond tot 1805 op den hoek van Donkeren Gaard en Wed. Vóór de Hervorming besloeg het Bisschopshof in ruimeren zin bijna het gansche huizenblok, behalve dat het ongeveer volgens de stippellijn moet zijn teruggesprongen vóór en naast de toen bestaande Oudmunsterkerk. Aan noord- en noordwestzijde stonden verschillende huishoudelijke en dienstgebouwen, en blijkbaar was hier ook eenmaal de woning van den bisschop. Calkoen heeft ongetwijfeld gelijk, wanneer hij de verplaatsing van deze in verband brengt met den in 1321 begonnen bouw van den Domtoren.

Buiten het Bisschopshof viel in de Middeleeuwen een rijtje ondiepe perceelen aan den Lichten Gaard, die na de Hervorming achterwaarts uit het Hof vergroot zijn. Er woonden *pellifices*, *ledersnider*, *riemsnider*, die blijkbaar een gilde vormden. Men verstaalt *pellifices* meestal door „bontwerkers”, en dit zal wel goed zijn mits men „bont” neemt in den Middeleeuwschen zin. In de Middeleeuwen werd nl. het pelswerk onderscheiden in twee groepen: „grauw” en „bont”. Onder de oude gilden was het 17e dat van de „grauwwerkers”, het 18e dat van de „riemsnijders”, waar-

onder de „bontwerkers” begrepen moeten zijn geweest. „Nog in 1371,” aldus lezen wij (De Geer, Het oude Trecht, blz. 116), „was he riemsnijdersgild gevestigd „aan des bisschops winterhuis.” Dat winterhuis, in 1081 juist voltooid (Okb. St. Utr. nr. 243) stond dus achter de kleine perceelen aan den Lichten Gaard.

Op de kaart ziet men ook het kleine huizenblokje tusschen Donkeren Gaard en Oude Gracht. Het kapittel van Oudmunster had hier tinsen uit die herinnerden aan den vroegeren eigendom van de huizen.

Zeer belangrijk voor de kennis van oudere toestanden is het stuk Okb. St. Utr. nr. 932 uit het jaar 1238. De elect-bisschop schenkt hierin aan het kapittel van Oudmunster: *omnem terram que a cameris pellificum* (uitgevalen: et?) *a fine coquine nostre est, que est nune et apparet extra pomerium nostrum et extenditur usque ad aquam fossati Novi et usque ad pontem proximum alterius fossati et que interiacet terminis antedictis.* Vertaald: allen grond die ligt vanaf de bontwerkerskamers (en?) vanaf het eind

van onze keuken; die nu ligt en zich vertoont buiten onzen boomgaard en zich uitstrekt tot aan het water van de Nieuwe Gracht en tot de dichtstbijzijnde brug van de andere gracht en die tusschen voornoemde grenzen ligt.

Het hier geschonken terrein is zonder twijfel dat van het huizenblokje aan de Oude Gracht (in de oorkonde „Nieuwe Gracht”) met allicht nog iets er langs aan de landzijde. Aan dien kant vond men nog niet de straat Donkere Gaard en daarachter de bisschoppelijke woning, doch in plaats van beide 's bisschops boomgaard. De beschrijving der korte zijden gaf moeilijkheden, maar ik meen deze in hoofdzaak te hebben kunnen oplossen. Ik verwijs naar de reconstructie op het onderste kaartje. Natuurlijk kunnen allerlei details wel heel anders zijn geweest dan men ze daar ziet voorgesteld.

Het bisschoppelijk winterhuis is gedacht bij het zuideind van den Lichten Gaard, met de keuken westelijk naast zijn eigen zuideinde, terwijl „bontwerkerskamers” (d.w.z. huisjes, éénkamerwoningen) zijn geteekend ook tegen de keuken, waar ze dicht aan de gracht komen. Zoo kon het stukje grond beginnen aan de bontwerkerskamers en aan de keuken. De „andere gracht” moet ter plaatse van het Wed zijn geweest. Vanuit den zuidwesthoek van den boomgaard voerde de „dichtstbijzijnde” brug naar den overkant. Blijkbaar waren er over die gracht nóg een of meer bruggen, maar daar hebben wij voor de hier behandelde zaak niet mee te maken.

Het kapittel van Oudmunster heeft het ontvangen stuk spoedig in erven verdeeld en bebouwd. Immers, nadat er in 1253 een groote brand was geweest, gaf de bisschop aan het kapittel verlof, om de door zijn voorgangers geschonken en thans verbrande *areas versus curiam pomerii nostri sitas* weer te bebouwen (Okb. St. Utr. nr. 1297). Welke die „naar den hof van onzen boomgaard toe gelegen huisplaatsen” zijn, is duidelijk, al is de uitdrukkingswijze vreemd.

In een stuk van 1287 (Brom, Regesten nr. 2187) spreekt het kapittel van *superiorem medietatem aree nostre site super fossatum inter domum domini episcopi et Bruningi*. Vertaald: de bovenste (d.i. stroomopwaartsche) helft van onze huisplaats, gelegen „op” de gracht tusschen het huis van den heer bisschop en (dat) van Bruning.

Wij kunnen dit slechts zóó opvatten, dat het noordelijkste huis op het terrein van Oudmunster wordt bedoeld, hetwelk stond tegen het Bisschopshof en meer in 't bijzonder tegen de bisschoppelijke keuken. (Het kaartje geeft den indruk, dat de hoeken juist elkaar raakten, maar dit hoort tot de details welke anders kunnen zijn geweest). Er was nog altijd geen doorgang Lichte Gaard-Donkere Gaard. De kade welke den eersten naam zou dragen, liep zuidwaarts dood; ter plaatse van den Donkeren Gaard was een noordwaarts doodlopend, niet-openbaar pad langs de erven aan de gracht.

Doch in 1323 werd de eerste steen gelegd van een huis *in area... sita... in opposito domus hyemalis episcopi Traiectensis*. Ook heet het: *Acta... in communi platea inter domum domini episcopi predictam et aream novi operis* (Arch. Oudmunster, charters nr. 441.) Vertaald op het erf..... gelegen tegenover het winterhuis van den bisschop van Utrecht. En: Gedaan..... op de gemeene straat tusschen voornoemd huis van den bisschop en de huisplaats van het nieuwe bouwwerk.

Weer dringt een zeer bepaalde verklaring zich op. — Het noordelijkste huis aan het water werd in steen gebouwd. Doch de bisschoppelijke keuken was weg, — afgebroken met een paar van de bontwerkerskamers, en van het nieuwe huis keek men thans onmiddellijk tegen het winterhuis aan. Tusschen beide was een openbare straat gemaakt, die zuidwaarts doorgetrokken was tot aan de straat welke (naar elders blijkt) reeds eerder in de plaats van de „andere gracht” was gekomen. Misschien was deze doorbraak pas kort tevoren geschied in verband met de vestiging van het bisschopshuis op de bekende plaats; ze schiep een doorgang aan de oostzijde van de Oude Gracht. Dat de nieuwe straat tusschen het Bisschopshof en de huizen van Oudmunster Gaard kwam te heeten, is niet verwonderlijk, en het „Donkere” evenmin. De naam Lichte Gaard daarentegen is ontstaan door uitbreiding eener- en onderscheiding anderzijds, zonder dat hij herinnert aan een vroegeren gaard ter plaatse.

J. PRAKKEN.

HESSENWEGEN.

Oude wegen zijn er vele tussen het IJsselmeer en de Duitse grens. Verschillende daarvan zijn inderdaad „oud” en worden niet meer gebruikt. Evenmin bewoont men nog de burchten, die schuilden onder het geboomte en terecht de naam „Schuylenburgh” kregen. En toch waren zij eenmaal geduchte wachters om het verkeer op de wegen te beveiligen.

Vier, vijf eeuwen geleden waren die wegen en burchten nog in volle glorie. Ver over de Duitse grens begonnen de Hessenwegen en reikten tot in Utrecht. Witgehuifde karren kwamen er over, voerlui in wijde, blauwe kielen gingen er naast, het klare geluid der haambellen rinkelde door de schemering der bossen. Soms waren het ezelskaravanen, door Duitsers, meestal Hessen, begeleid; dan weer trokken hoogwielige karren met zware, van koper rinkelende paarden bespannen over de mulle zandwegen. Bewoners van Hessen, Rijnland en Westfalen trachtten door handel hun armelijk bestaan te verlichten en voerden stroohoeden, glazen voorwerpen, aardewerk, potten en pannen, vooral uit Keulen en Stadlohn, naar Nederland, waar ze eeuwenlang welkome gasten waren.

De wegen, waarover ze kwamen, werden Hessenwegen genoemd zowel ten W. als ten O. van de IJssel. Ze begonnen ergens in Duitsland, gingen door Twente en de Graafschap naar de IJssel en vandaar via Amersfoort naar Utrecht. Ze volgden de zandige heuvelruggen, die zelfs bij hoge waterstand nog berijdbaar waren.

Ten Westen van de IJssel waren er drie routes, die alle drie prompt Hessenweg heetten. Van Doesburg via Arnhem en Barneveld ging de Zuidelijke Hessenweg naar Amersfoort. Maar hij was in betekenis verre de mindere van de middelste weg, die van Deventer over Apeldoorn en Voorthuizen naar Amersfoort en Utrecht liep. Dat was de grote weg over de Veluwe, de verbinding tussen Oost- en West-Nederland. Langs deze weg lagen de grote pleisterplaatsen: „Zandbergen” bij Apeldoorn, in de 18de eeuw bekend als het Utrechts-Deventers posthuis, „de Vergulde Wagen” in Voorthuizen of Hamburger posthuis en „Huis Terschuur” ten Westen van Voorthuizen.

De Noordelijke route, die dicht bij Zwolle begon, was van minder belang.

Tot Amersfoort ging voor de Hessen alles opperbest, ze reden over harde, vaste zandwegen en vonden bij de vaak geïsoleerde bevolking onderweg een hartelijk onthaal. Wanneer zij kwamen heerste er op de pleisterplaatsen een drukte en vertier van belang, dan werden er inkopen gedaan soms voor een geheel jaar.

Maar voorbij Amersfoort veranderde de situatie. Daar was de ondergrond slechter en de bevolking klaagde al spoedig over die zware karren, welke de wegen vernielden. Vooral de Steenstraat — thans Biltse Straatweg — was een zorgenkind. De Steenstraat is een der oudste verharde wegen in Nederland. In 1433 moet het middengedeelte reeds geëffend en verhard zijn. Na deze reparatie werd uitdrukkelijk verboden om met rijtuigen, waarvan de raderen met ijzer waren beslagen, over de Steenstraat te rijden. Een halve eeuw later werd het onderhoud van de straatweg en van de beide naastliggende zandwegen, die „zomerwegen” heetten, zeker omdat ze alleen 's zomers berijdbaar waren en 's winters een modderpoel vormden, toevertrouwd aan de straatmaker Sander Mathijszoon voor de duur van zijn leven. Daarvoor kreeg hij een vast jaargeld en elk jaar een kovel, tegenwoordig zou men hem een overall geven — of „werkkleding”.

Hij moest nauwkeurig letten op de Hessenkarren, want die vernielden elke fatsoenlijke weg in laag-Nederland. Het eenvoudigste was geweest deze de toegang te verbieden, maar dat zou een algemeen protest der huismoeders hebben uitgelokt. Want ook hier waren die Hessenkerels graag geziene gasten; speciaal het aardewerk uit Stadlohn en de potten uit Keulen kocht men nergens zo goed en goedkoop als bij hen. Wanneer men nu de toegang aan Hessenwagens verbood, zou men alle huisvrouwen in het harnas jagen en daar durfden de vroede vaderen niet aan. Voorlopig

bepaalde de Utrechtse vroedschap zich er toe, sommige bruggen in de stad verboden te verklaren voor hessenkarren.

Maar die Steenweg — daar hielden die karren geen rekening mee, telkens kwamen er klachten over versplinterde of verpulverde keien.

Nog in 1670 was de lijdensgeschiedenis aan de gang, de Steenstraat was ontoonbaar geworden. Nu bemoeiden de Staten van Utrecht zich met deze aangelegenheid — ze lieten de weg met zand ophogen en een nieuwe keilaag aanbrengen. Daarna volgde eindelijk een definitief verbod voor Hessenwagens.

Toen echter waren de goederen door de Hessen aangebracht ook reeds van elders goedkoop te betrekken, zodat de huismoeders van 1670 deze verordening nogal kalm opgenomen hebben.

De Hessenkerels werden een steeds zeldzamer verschijnsel op onze wegen, het laatste zijn ze in 1876 signaleerd.

W. VAN DE PAS.

ROMEINSE VONDSTEN IN HOUTEN.

Toen de vrouw van een der arbeiders, die in de gemeente Houten graafwerkzaamheden voor een wetering verricht aan de burgemeester, de heer A. B. Haafkens, kwam vertellen dat haar man een rood schoteltje had gevonden, droomde de burgemeester al van terra sigillata, want de buurt waar deze schotel was gevonden — zo schrijft de heer Haafkens ons — lag niet ver van de oude Romeinse legerplaats Vechten. En inderdaad, spoedig werd hem een volkomen gave terra sigillata schotel gebracht die een doorsnede had van 17 cm en een hoogte van $4\frac{1}{2}$ cm, doch die niet versierd was. Als kenteken komt op het voorwerp een cirkel voor, die is verdeeld in acht even grote vakjes: in het 1e t/m 3e en in het 5e t/m 7e vakje is een punt geplaatst. De cirkel heeft een middellijn van plm. $1\frac{1}{2}$ cm. Van dat ogenblik af is het werk dagelijks onder toezicht gehouden. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort heeft op aandringen van de burgemeester het terrein verkend en onderzocht, maar een verder intens onderzoek kon niet plaats hebben, omdat deze dienst zo over en over belast is door de te kleine personeelsbezetting en de vele onderzoeken die elders moeten plaats hebben waar men „zekerheid” heeft.

Hierbij komt het feit, dat tussen Wijk bij Duurstede en Vechten niets bekend is van enige Romeinse nederzetting, zodat, wanneer hier de speld in de hooiberg moet worden gezocht, het veel geld zou kosten en waarschijnlijk nog geen definitieve feiten geconstateerd zouden kunnen zijn. Het terrein is n.l. laag, het ligt van 1,48 M. tot 1,75 M. boven N.A.P., terwijl Vechten van 2,40 M. tot 4,29 M. boven N.A.P. is gelegen.

Nadere gesprekken met de arbeiders brachten de burgemeester

tot de wetenschap, dat enige kleine flesjes waren gevonden, die verkocht waren aan iemand die toevallig langs het werk kwam, en voerden hem op het omliggende terrein, waar verschillende scherven van Romeins aardewerk werden verzameld. Twee gevonden koperen munten kon hij in handen krijgen. Enige gevonden potjes waren stuk geslagen „omdat er toch niets in zat”, maar de scherven waren op de plaats van het stukslaan helaas niet meer te vinden.

De eerste belangrijke scherf t.s. droeg als naamstempel ATEI.

Dit werd aanleiding tot een nog intensiever toezicht en activiteit. Dr. Glazema kwam zich persoonlijk op de hoogte stellen met dr. Modderman en de heer Stooker.

Een halve Romeinse schotel was daarna de eerste vondst, een t.s. scherf met SECUNDANUS als naamstempel volgde en verder vele andere grote en kleine scherven en beenderen.

's Avonds bezorgde een arbeider de burgemeester een zwart geschilderd volkomen gaaf pijparden potje (hoog $6\frac{1}{2}$ cm.), wat zijn vrouw reeds groen had geschilderd en in gebruik genomen als bloemvaasje voor viooltjes.

Daags daarna werd een paalfundering gemeld, wat na bezichtiging terstond werd door gegeven.

's Middags was dr. Glazema weer met zijn assistenten en de heer Stooker aanwezig om het aangetroffene in ogenschouw te nemen. Wederom vele scherven, waaronder t.s. vondst en beenderen.

De volgende dag leverde een koperen haarspeld en een schrijfstift op die ter beoordeling werden gegeven aan prof. G. van Hoorn. De volgende dagen werden nog gevonden: fragmenten van wrijfschalen, ook in t.s., een beitel, een stuk ijzer (beslag), oor van een amphoor met stempel MASEFE, een t.s. scherf met onleesbaar, doch duidelijk stempel, gevlochten pijparden oor van een kan, stukjes glas, koperen knoop (vermoedelijk beslag van paardentuig), spinsteentjes, een hamer, zeer groot fragment van amphoor met gehele rand en twee oren, waarop stempel ARUP, een koperen en een ijzeren ring, t.s. scherf met stempel OFSENI, (onvolledig), koppen van pijparden kannen, spijker, bronzen nagel, zeer fraai fragment van terra nigra deksel, t.s. scherven, waaronder één met stempel OFBASSICO en enige met versieringen, fragmenten van een molensteen, koperen bandje (vermoedelijk versiering van zwaardschede).

Wellicht ten overvloede, vermeldt de burgemeester, dat in Schalkwijk en onder Jutphaas (bij de grens van de gemeente Houten) door hem nog terra siggillata scherven werden gevonden, echter zonder stempels, doch wel met versiering, en verscheidene andere scherven, o.a. van wrijfschalen, die duiden op een Romeinse nederzetting.